

'קדם-י שריף' / 'אלקדם א-שריף' העיתון הרשמי של מחוז ירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית

עיתונות רשמית במחוזות ובירושלים

בשנים האחרונות של השלטון העות'מאני בארץ-ישראל, בסוף תקופת הקלטאן עבר אלחמיד השני ובחלק מתקופת 'התורכים הצעירים', יצא בירושלים עיתון רשמי של המחוז, בשני נוסחים, בנוסח תורכי, 'קדם-י שריף', ובנוסח ערבי, 'אלקדם א-שריף'. למרבה הצער מתוך כמה מאות גיליונות שיצאו לאור שרדו על פי הידוע רק שישה – ארבעה בתיק דוד ילין ב'ארכיון הציוני המרכזי' בירושלים ושניים באוסף אוזגה (Özege) בספרייה אוניברסיטת אתאטורק באַרְזוּרוּם.¹ גיליונות אלו כמובן מועטים מכדי לבסס עליהם תיאור מקיף ומדויק של התכנים שאפיינו את העיתון, אך בשורות הבאות ייעשה בכל זאת ניסיון לתיאור ממצה ככל האפשר של התכנים של עיתון זה. נוסף על הגיליונות הספורים שנותרו נסמך התיאור גם על אזכורים ומובאות במקורות אחרים. שאילה (אָקְתָבַאס) מעיתונים אחרים הייתה מקובלת באותם ימים בעיתונות העות'מאנית, ויש בידינו לא מעט אזכורים ומובאות מן העיתון הרשמי בעיתונות התקופה ובמיוחד בעיתונים עבריים.²

قَدْسِي شَرِيْف

סמליל (לוגו)
העיתון הרשמי
בנוסחו התורכי

1 H. Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazete Bibliyografyası ve Toplu Katalogu, 1828–1928*, I, Ankara 2000, p. 490

2 עיקר האזכורים הם מן השנים הראשונות להופעתו, והם מצויים בעיתון 'חבצלת', במדור 'חדשות אופיצאליות', ובעיתון

כותרת גיליון 'השקפה', ניסן תרס"ד (מרס 1904), שבו הופיעה ידיעה על העיתון התורכי החדש

ירושלם. יצא לאור הנגיון הראשון מהעתון הרשמי של הממשלה לנליל ירושלים, ושמו קדש אלשרוף. העתון מניסח בערבית ותורקית, ובאו בו כל הידיעות הרשמיות בכלל, והנוגעות להנהגת נליל ירושלים בפרט. בעד העתון הזה, שתועלתו רבה להעם יושב נליל ירושלים, חייבים אנו הכרת טובה לכבוד סערת הפחה הנאור קיים בי, שאמץ את כחו למען יוכל הדבר הזה לצאת לפעל. ונברך את חברנו הרשמי, קדש אל שרף בסגן טוב.

עיתונים מחוזיים רשמיים הופיעו בפלכים של האימפריה העות'מאנית החל בתקופת הרפורמות הגדולות במאה התשע עשרה, הידועה בשם תקופת התנוזמאת (התיקונים). מתכונתם נסמכה על זו של העיתון הרשמי של הממשלה המרכזית, 'תקווימי' וקאיע', שהחל לצאת באיסטנבול בשנת 1831, שלוש שנים לאחר שהופיע לראשונה במצרים עיתון בשם דומה, 'אלוקאיע אלמצריה'. 'תקווימי' וקאיע', שהמשיך להופיע, בהפסקות אחדות, עד סוף ימיה של האימפריה, יצא גם במהדורה צרפתית ולעתים בשפות נוספות³, וכלל ידיעות בנושאים הקשורים בממשל ובמנהל, מעט חדשות חוץ וכן מאמרים בנושאי כלכלה וחברה. העיתון נועד להיות בראש ובראשונה ערוץ מידע על ענייני המדינה, במיוחד עבור פקידי מדינה אך גם עבור הציבור בכללותו. ברוח תקופת הרפורמה הייתה לו גם שליחות חינוכית, דהיינו העברת מסרים של הנחלת הנאורות והקדמה לכלל האוכלוסייה. הופעתם של העיתונים הרשמיים בפלכי האימפריה הייתה תוצאה של התחיקה בענייני המשטר הפרובינציאלי בשנות השישים.⁴ החוקים משנת 1864 ו-1867 הורו בין השאר שלכל פלך יהיה בית דפוס, שנתון ועיתון רשמי. העיתון הרשמי הפרובינציאלי – להוציא כמה ניסיונות קודמים וקצרי ימים להוצאת עיתונים רשמיים – היה זה של פלך הדנובה. העיתון, שנקרא על שם הפלך והנהר 'טונה', יצא לראשונה בשנת 1864 ברוסצ'וק, על ידי מושל הפלך מרחת פאשא, הוא נדפס בשתי שפות, בתורכית ובבולגרית, ועתיד היה להופיע כעשר שנים.⁵ אחריו נוסדו בהדרגה עיתונים

'השקפה' (הצבי), במדור 'השבוע'. באותן שנים (עד 1908) לא הופיעו עיתונים ערביים. בשנים המאוחרות יותר (משנת 1913) לא נמצאו אזכורים רבים, לא בעיתונות העברית ולא הערבית. במאמר זה אעסוק רק באזכורים הנסמכים במפורש על העיתון הרשמי. עם זאת סביר להניח שהייתה למעשה הסתמכות כזו גם במקרים אחרים כשהופיעו בעיתונים ידיעות והודעות בעניינים רשמיים. קשה להסביר לדוגמה את פרסומן של מובאות מדויקות מתכתובת פנימית או של תקנות מפורטות בלי שהייתה לכך אסמכתא בעיתון הרשמי.

3 דומאן (לעיל, הערה 1), א, עמ' 44.
 4 שם, עמ' 44-46. ראו גם: U. Kocabaşoğlu & A. Birinci, 'Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine', Gözlemler, Kebikeç, 2 (1995), pp. 101-121; A. Pistor-Hatam (ed.), Amsblatt: וראו המבוא והביבליוגרפיה בתוך: Vilayet Gazetesi und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nahen Osten, Frankfurt a.M. 2001, pp. 1-6, 189-206
 5 דומאן (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 865. לדברי קוג'הבאשאוג'לו וברינג'ני 'טונה' החל להופיע בשנת 1865, ראו: U. Kocabaşoğlu, 'Tuna vilayeti Gazetesi', Ankara Üniversitesi (שם), עמ' 112. ראו גם:

רשמיים בכל פלכי האימפריה, והם הופיעו בתורכית ובשפה המקומית, אם זו הייתה שונה מן השפה הרשמית. עיתוני הפלכים התרכזו כמובן בענייני מנהל שנגעו לפלך, אך סיקרו, במידה פחותה אמנם, גם את ענייני המדינה כולה וחדשות חוץ. גם הם כללו, בהתאם למידת היזמה של עורכיהם ולמידת החופש שניתן להם, מאמרים ורשימות על נושאים אחרים, במיוחד נושאים חברתיים ותרבותיים. בפלכים הערביים של האימפריה הופיעו: 'סוריה' (דמשק, 1866), 'פראת' (חלב, 1867), 'לִבְנָאן' (ביירות, 1867), 'זִוְרָא' (בגדאד, 1869), 'טראבלֶס גרב' (טריפולי, לוב, 1870), 'בצרה' (בצרה, 1870), 'צנעא' (צנעא, תימן, 1879), 'מוצֶל' (מוצול, 1882) ו'בירות' (ביירות, 1888). במקרים אלה הופיעו העיתונים בשני נוסחים, תורכי וערבי. 'פראת' יצא גם בנוסח ארמני, ו'לבנאן' – גם בנוסח צרפתי.⁶

מחוז ירושלים לא היה פלך מלא (ולאִית) אלא מחוז (מִתְצַרְפֶּלֶק) בלבד, תחילה בתחום פלך אחר (ביירות או סוריה) והחל בשנת 1874 – 'מחוז עצמאי' שהיה כפוף ישירות למשרד הפנים באיסתנבול. משום כך כנראה היה פטור מלהוציא שנתון ועיתון רשמי, אף כי מעמדו ה'עצמאי', שהתקיים עד סוף התקופה העות'מאנית, הפך אותו למעשה, אם כי לא להלכה, לפלך לכל דבר. על פי מקור אחד נוסד בשנת 1876 ירחון רשמי בשם 'קדסי שריף' (יחד עם עיתון נוסף בשם 'אלגֶזאל'),⁷ אך אין שום עדות נוספת על עיתון זה עד סוף תקופת עבד אלחמיד, ונראה שאם אכן יצא היה זה ניסיון קצר ימים. הגיליון הראשון של העיתון הרשמי המצוי בדינו, בגרסה תורכית בלבד, הוא גיליון 22 מ־13 באוגוסט 1320 במניין השנים הפיננסי העות'מאני (14 ג'מאדא אלאַחֶ'רָה / 26 באוגוסט 1904).⁸ בכותרתו נכתב שזו השנה הראשונה שהוא רואה אור, ומכאן שהוא לא נחשב המשך של עיתון קודם, אלא התחלה חדשה. מאחר שהיה זה שבועון, יש להסיק שהגיליון הראשון הופיע כחמישה חודשים קודם לכן. יעקב יהושע, הראשון שחקר את העיתונות הערבית בארץ-ישראל, מזכיר מקור שעל פיו החל העיתון להופיע בספטמבר 1903,⁹ אולם בסקר של העיתונות המוסלמית שיצא בנובמבר 1908 נזכר 'אלקדס א-שריף' כעיתון בן ארבע שנים, דהיינו הוא החל להופיע בשנת 1904.¹⁰ גרסה זו

Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2 (1991), pp. 141–150; M. Ursinus, 'Ahmet Midhat Efendi at Tuna, June 1868 – March 1869', פיסטור-האתאם (שם), עמ' 47–54.

6 הרשימה מבוססת על מקורות אחדים, ובתוכם דומאן (שם), א-ב והטבלה שהביאו קוג'הבאשאוגלו ובירינג'י (שם), עמ' 111. יש לעתים אי התאמות בין המקורות השונים. קיימים מחקרים שונים על כמה מן העיתונים הללו, ראו: M. Ursinus, 'San'a', עמ' 55–63; C. Herzog, 'The Beginning of the Press in Iraq, Zevra', *Die Welt des Islams*, 39 (1989), pp. 101–124; eine amtliche osmanische Provinzzeitung in Yemen', *Die Welt des Islams*, 39 (1989), pp. 101–124; 'מ' סלימאן, תאריך' א-צחאפה אלפלטנייה, 1876–1976, ניקוסיה ואתונה 1987, עמ' 45; 'י' אלח'ורי, א-צחאפה אלערביה פי פלסטין, 1876–1948, ביירות 1976, עמ' 2. ראו גם: Q. Shomali, 'La presse arabe en Palestine dans la periode ottomane', D. Trimbur & R. Aaronsohn (eds.), *De Bonaparte à Balfour: La France, l'Europe occidentale et la Palestine, 1799–1917*, Paris 2001, pp. 419–429.

7 מסוף המאה השמונה-עשרה החל הלוח הפיננסי (מאלי) העות'מאני לשמש בהדרגה לצרכים מנהליים. לוח זה היה בנוי על בסיס שנת ההג'רה המוסלמית והחודשים היווניים של השנה האזרחית על פי השיטה היוליאנית (עד 1917). בר בבד נמשך השימוש בלוח ההג'רי.

8 מ' סאעאטי, *Nea Sion*, 1 (1923), עמ' 21–24, הובא אצל: 'י' יהושע, תאריך' א-צחאפה אלערביה פי פלסטין פי אלעוד אלעת'מאני, ירושלים 1974, עמ' 35.

10 'La Presse musulmane en Palestine', *Revue du Monde Musulman*, 6 (1908), p. 570

נתמכת על ידי ידיעה בעיתון העברי 'השקפה' (גלגולו של 'הצבי', עיתונו של אליעזר בן-יהודה) בסוף מרס 1904 שעתון רשמי החל להופיע,¹¹ וכן על ידי דיווחו של קונסול צרפת בירושלים מן ה-19 באפריל על החלטתו של מושל ירושלים עת'מאן כאזם ביי (כיהן בשנים 1902-1904) לייסד עיתון רשמי מתוך ציפייה לשינוי מעמדו של המחוז לזה של פלך.¹²

הגיליונות הבאים שברשותנו הם גיליון 210 מן ה-9 בדצמבר 1324 (28 ד'ו אלקעדה 1326 / 22 בדצמבר 1908) וגיליון 217 מן ה-10 בפברואר 1324 (2 צפר 1327 / 23 בפברואר 1909). עכד אלחמיד עדיין כיהן כסלטאן, אך במהפכת יולי 1908 אילצו אותו 'התורכים הצעירים' לכונן מחדש את המשטר החוקתי אותו השעה קודם לכן. זמן לא רב לאחר מכן, כנראה בשל קשיים כספיים שפקדו עיתונים רבים בתקופה זו, ואולי גם בשל המתיחות ואי היציבות בעקבות הניסיון להפיכת נגד ריאקציונית באפריל 1909, נפסקה הופעתו.¹³ העיתון הופיע מחדש – במספור חדש – בתקופת כהונתו של המושל אחמד מאג'ד ביי (כיהן בשנים 1913-1915) ולאחר שהשלטון במדינה נתפס בידי 'הוועדה לאחדות ולקדמה', המפלגה הדומיננטית בקרב 'התורכים הצעירים'. ייתכן מאד שהופעתו בשנית הייתה קשורה בחוק החדש לארגון הפרובינציות שיצא ב 1913. מקור אחד מוסר שתאריך הופעתו היה 18 בדצמבר 1913.¹⁴ חיזוק לגרסה זו יש בעובדה שהגיליון הראשון מתקופה זו שברשותנו הוא גיליון 56 מ-29 בינואר 1330 (26 ברביע אלְאָל 1333 / 11 בפברואר 1915), ומשתמע מכך שגיליון 1 הופיע למעלה משנה קודם לכן.¹⁵ הגיליונות הבאים המצויים בידינו הם גיליון 59 מ-26 בפברואר 1330 (25 ברביע אלְאָח'ר 1333 / 11 במרס 1915)¹⁶ וגיליון 62 מ-12 במרס 1333 (10 בג'מאדא אלְאולא 1333 / 25 במרס 1915). כל שלושת הגיליונות הללו הם מתקופה שבה הייתה כבר האימפריה מעורבת במלחמת העולם הראשונה. מאוחר יותר נקטעה שוב הופעתו של העיתון, אך אין בידינו ידיעה בדוקה על מועד הפסקת הוצאתו.

פרט לגיליון 22, מן התקופה החמידית, ששרד ממנו רק הנוסח התורכי, כל הגיליונות שברשותנו מצויים בשתי גרסאות, תורכית וערבית, כמקובל בעיתונים הרשמיים של הפרובינציות. הגרסאות זהות לחלוטין בתוכנן למעט כמה פרטים לא משמעותיים.¹⁷ בכל גיליון היו ארבעה עמודים, שניים לכל שפה.¹⁸ עד גיליון 217 של התקופה החמידית היו בכל עמוד ארבעה טורים, ובגיליונות המאוחרים מן הסדרה החדשה היו בכל עמוד רק שלושה טורים. המוציא לאור היה מנהלת המחוז, אך הגיליונות

11 השקפה, ט' בניסן תרס"ד (25 במרס 1904). השנים המצוינות בעיתון זה הן למניין החורבן, והשנה המופיעה במקרה זה היא תתל"ה, המקבילה לתרס"ד במניין השנים העברי הרגיל.

12 הקונסול הצרפתי אל שר החוץ, 19 באפריל 1904, Correspondance Politique, Jérusalem, Archive du Ministère des Affaires Étrangères, Paris

13 דומאן (לעיל, הערה 1), א, עמ' 47.

14 אלח'ורי (לעיל, הערה 7), עמ' 25.

15 יהושע (לעיל, הערה 9), עמ' 35-36, המסתמך על ידיעה בעיתון 'אלקדס'.

16 המספר 59 הוא על פי הנוסח הערבי. בנוסח התורכי הוא מצוין, כנראה בטעות, כגיליון 60, אף כי התאריך זהה.

17 למשל רק בנוסח התורכי של גיליון 59-60 פורסמו ידיעה על ביטול זיכיון להפקת ברום כים המלח בשל התרשלות וכן הוראה על התייצבות של בעלי בהמות ועגלות לבדיקה לצורכי מאמץ המלחמה. הדברים מובאים בעיקרם בגרסה הערבית של גיליון 62.

18 בגיליון 22 היו ארבעה עמודים בתורכית.

הפאקט־בליט

תכל ותדרג האוראק תלשקה בלמח
הערביה ואתי יבזרז דרטיהא פי הרבינה
יזרז ארסאל האוראק ולמכתוב בלמח
מדענה סנה הקדוש השרפ

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר
הפאקט־בליט פי קאמקדוס וסאר

עמוד ראשון של
'אלקדוס א-שרוף'
בנוסחו הערבי,
גיליון 217

הראשונים (כולל גיליון 22 הנזכר) הודפסו על ידי בית הדפוס של ג'ורג' חביב חנניא, שהיה בין הראשונים שהקימו בית דפוס ערבי בירושלים, ושלאחר מהפכת 'התורכים הצעירים' ייסד גם עיתון משל עצמו בשם 'אלקדס'.¹⁹ הגיליונות המאוחרים יותר של העיתון הרשמי, ובוודאי אלה שיצאו לאחר המהפכה, הודפסו על ידי בית הדפוס של המחוז.²⁰ בעיתונים לא הופיעו שמות העורכים או הכותבים, אך ידוע ממקורות שונים על שלושה אנשים לפחות שהיו מעורבים בהוצאת העיתון: מחמוד צאדק, מנהל מזכירות המחוז, שהיה ממונה על הפרסומים, עבד א־סלאם כמאל, בן למשפחה ירושלמית נכבדה, שערך את הגרסה התורכית, ושכתב גם בעיתון האיסתנבולי הידוע 'טנין' (ומאוחר יותר היה מזכירו של המלך עבדאללה), ועלי א־רימאוי, עיתונאי ומשורר בעל שם מן הכפר בית־רימא שעל יד רמאללה, שערך את הגרסה הערבית.²¹ נראה שעורכי העיתון זכו למעמד ציבורי רם למדי – כך עולה מהשתתפותם הפעילה בחגיגות החוקה שנערכו בירושלים לאחר מהפכת 'התורכים הצעירים'.²² הוצאותיו של העיתון הרשמי כוסו על ידי מנהלת המחוז, אולם חלק מן ההכנסות באו, כפי שהיה מקובל אז, מחתימות של מנויים. יש לשער שרבים מן החותמים היו פקידי המחוז, כפי שהיה מקובל בעיתונים רשמיים, כולל זה של הממשלה המרכזית. העול הכספי שהיה כרוך בהוצאת עיתונים, ושגרם להפסקות תכופות בהופעתם, היה מן הבעיות הקשות שניצבו גם לפני העיתונים הרשמיים.²³

התכנים

הפרסומים בעיתון הרשמי נחלקו לשלוש קטגוריות עיקריות: הודעות רשמיות; דיווחים על פעילויות ועל אירועים; מאמרים ורשימות. החלוקה בין הקטגוריות לא הייתה שווה, ורוב תוכנו של העיתון נסב על ענייני ממשל ומנהל, בעיקר בתחום המחוז.

ההודעות בעיתון נחלקו לשני סוגים: אלו שמקורן היה במחוז ואלו שמן המרכז.²⁴ הודעות אופייניות של גופים במחוז היו הזמנות להגשת הצעות להכירת הכנסות שונות או לרכישת נכסים ממשלתיים. כך לדוגמה הוזמנו הצעות לרכישת בניין הממשלה הישן ביפו כדי לממן בניית בית חולים עירוני חדש.²⁵ כמו כן פורסמו בעיתון מכרזים (מְזַאִידָה) לרכישת נכסים שמסיבה זו או אחרת

19 A. Ayalon, 'The Beginnings of Publishing in Pre-1948 Palestine', Ph. Sadgrove (ed.), *History of Printing and Publishing in the Languages and Countries of the Middle East*, Oxford 2004, pp. 72–74

20 ייתכן שהמעבר להדפסה על ידי מנהלת המחוז עצמה היה קשור בין השאר באילוצים תקציביים. ראו בהקשר זה: קוג'הבאשאוגלו ובירינג'י (לעיל, הערה 4), עמ' 108.

21 אלה'ורי (לעיל, הערה 7), עמ' 2, 25.

22 השקפה, י"ג באב תרס"ח (10 באוגוסט 1908).

23 לאחר חידוש המשטר החוקתי יזמה מועצת המדינה בדיקה של הבעיות הניצבות לפני העיתונים הרשמיים והזמינה שאלות והצעות מן הפלכים. ראו: קוג'הבאשאוגלו ובירינג'י (לעיל, הערה 4), עמ' 107–109.

24 בגיליונות שברשותנו יש מקרה אחד בלבד של הודעה פרטית – פנייה של סניף 'דויטשה פלסטינה בנק' למעוניינים בחלק מרכושו של ג'ורג' חנניא, שלא עמד בתשלום חובו לבנק. קדסיי שריף, ב, 62 (25 במרס 1915). להלן יסומנו גיליונות 'קדסיי שריף' מתקופת עבד אלחמיד באות א, ואלו מתקופת 'התורכים הצעירים', באות ב.

25 קדסיי שריף, א, 22 (26 באוגוסט 1904).

ננטשו על ידי בעליהם או ששימשו עירבון לתשלום חובות שלא נפרעו – המעוניינים בנכסים אלה נתבקשו לפנות למשרדים הנוגעים בדבר, בדרך כלל למשרד רישום הקרקעות (טאפו).²⁶ בעלי תביעות שונות לזכויות ברכוש הופנו לבית המשפט.²⁷ בהודעות בעיתון גם הוזמנו הצעות (מנאקצה) לביצוע עבודות ציבוריות למיניהן או להספקה של מוצרים למוסדות.²⁸ כן פורסמו הודעות על משרות פנויות. לדוגמה בעקבות החלטה לפתוח בתי ספר חדשים, נתבקשו מועמדים להוראה ולפיקוח לפנות למחלקת החינוך המחוזית.²⁹

הודעות מסוג אחר מקורן היה בחוקים, בתקנות או בצווים שהוצאו במרכז, ושפורסמו באמצעות משרדי המחוז. הודעות מסוג זה היו האמצעי היעיל ביותר להודיע לציבור על צעדים חדשים שנקטה הממשלה. רבות מן ההודעות עסקו במסים למיניהם – הטלת מסים והיטלים חדשים או שינויים בשיעורם או בדרך גבייתם של אלה הקיימים. כך לדוגמה הופיעו בעיתון הוראות חדשות בדבר מס הבולים שהוטל על מסמכים רשמיים³⁰ והוראות חדשות בדבר השומות של מס הרווחים (תמתעאת).³¹ הודעות אחרות נגעו למס גולגולת 'איש' (שח'צי) חדש שהוטל בשנת 1905, ושבוטל כעבור זמן קצר על ידי הסלטאן.³² פורסם דבר ביטול הפטור שקיבלו איכרים יהודים על תשלום מס יכולים בשל מזיקים שפגעו בכרמיהם.³³ נמסר גם על צעדים שנקטו נגד משתמטים מתשלום מס אמת, כולל העלאת שיעור המס שעליהם לשלם.³⁴ לנוכח השכיחות הרבה של עברות על החוק בענייני רכוש ובעיקר העלמות כספים בעסקות קרקע, יצאו מדי פעם אזהרות בדבר הצורך לרשום כחוק בעלות על נכסים או את העברתם מיד ליד.³⁵ באחת ההודעות נקבע מחדש כי הבעלות על אדמות חקלאיות שלא נזרעו תקופה ממושכת חוזרת למדינה.³⁶ כמו כן פורסמו אזהרות למי שבנו מבנים ללא רישיון.³⁷ לצורך ביצוע פעולות רשמיות נדרשו האזרחים להציג את תעודות רישום האוכלוסין שלהם.³⁸ הודעות מסוג אחר היו בענייני בריאות הציבור. בשל מחלות קשות ומגפות תכופות שפקדו את הארץ הוקדשה לכך תשומת לב רבה ופורסמו כללים לשמירה מפני הידבקות.³⁹ לאחר פרוץ המלחמה רבו ההודעות ששיקפו את מצב החירום: הוטלו מסים מיוחדים לכיסוי הוצאות המלחמה, ונעשו שינויים בהוראות הגיוס לצבא ובפטורים ממנו.⁴⁰ מדינות שלא לחמו באימפריה נדרשו לחדש את

26 שם, א 22 (6 באוגוסט 1904); 210 (22 בדצמבר 1908); 217 (23 בפברואר 1909); ב, 56 (11 בפברואר 1915).
 27 שם, ב, 56 (11 בפברואר 1915); השקפה, ח' בטבת תרס"ח (13 בדצמבר 1908); 'ב' באדר תרס"ח (12 בפברואר 1908).
 28 קרסיי שריף, א, 22 (26 באוגוסט 1904).
 29 שם, א, 217 (23 בפברואר 1909).
 30 שם, א, 22 (26 באוגוסט 1904).
 31 השקפה, ט' בתשרי תרס"ח (17 בספטמבר 1907).
 32 שם, ב' בחשוון תרס"ו (31 באוקטובר 1905); כ"ז בניסן תרס"ז (11 באפריל 1907).
 33 שם, ו' באב תרס"ז (17 ביולי 1907).
 34 שם, ב' בחשוון תרס"ו (31 באוקטובר 1905).
 35 שם, כ"ה בתשרי תרס"ו (24 באוקטובר 1905).
 36 שם, י"א באלול תרס"ז (21 באוגוסט 1907).
 37 שם, כ"ז בתמוז תרס"ז (9 ביולי 1907).
 38 שם, ב' באדר א' תרס"ח (4 בפברואר 1908).
 39 שם, כ"ח בתשרי תרס"ו (27 באוקטובר 1905); ז' בשבט תרס"ח (10 בינואר 1908).
 40 קרסיי שריף, ב, 62 (25 במרס 1915).

המושל אכרם ביי מקבל הצהרת יזידות משיח' בדוויו

הכפר נבי-סמואל, תצלום מראשית המאה העשרים

האישור לפעילות מוסדותיהן במחוז.⁴¹ לעומת זאת ננקטו צעדים כנגד מוסדותיהן ונתיניהן של מעצמות אויבות.⁴²

דיווחים גרדא פורסמו בעיקר בנושאים שהיו קשורים בפעולות הרשות. מקום רב יוחד לדיווחים על תמורות במנהל המחוז, על מינויים חדשים, על כואם ויציאתם של פקידים, על מתן אותות ומדליות למצטיינים ואף על התכתובת בין המרכז למחוז. בצד אלה היו דיווחים על פעולות ממשיות של השלטונות, ובדרך כלל הושם בהם דגש על הישגים והצלחות. בדיווח אחד סופר שהמושל עלי אכרם ביי (כיהן בשנים 1906-1908) כונן ועדה לרפורמה שהייתה מורכבת מפקידים בכירים ואישי ציבור, ושהייתה אמורה לפקח על התקדמותו של המחוז בכל התחומים ולהוציא המלצות להמשך הרפורמה. באותו הקשר צוטטו דבריו של הסלטאן, שהביע את חיבתו למושל והערכה לפועלו.⁴³ נושא הספקת המים זכה לתשומת לב רבה מצד הוועדה והשלטונות בכלל. דוח ארוך בעיתון הרשמי פירט ושייכה את מאמצייה של מושלים בעבר ושל עלי אכרם עצמו להקל את מצוקת המים בירושלים.⁴⁴ דוח אחר עסק בסקר שנעשה באזור ים המלח בחיפוש אחרי מינרלים.⁴⁵ העיתון דיווח על תכנית השיקום של קבר נבי סמויל ליד ירושלים, שהיה מוזנח תקופה ארוכה, ושניזוק ברעידת אדמה. תכנית השיקום, שתאמה את המדיניות הפאן-אסלאמית של עבד אלחמיד, בוצעה על ידי השלטונות האזרחיים וההקדש המוסלמי (וקף) במבצע משותף.⁴⁶ בידיעה אחרת סופר על הצעתו של המושל אחמד רשיד ביי (כיהן בשנים 1904-1906) לקיים מרוצי סוסים בירושלים כחלק מתכנית להשביח את גזע הסוסים המקומי.⁴⁷

בעיתון הרשמי ניתן מקום לדיווחים ולהמלצות של ועדות ציבוריות, מוסד מקובל למדי בתקופה החמידית. חלקן היו ועדות קבועות, וחלקן – ועדות מיוחדות שהוקמו לטיפול בנושאים שעל

41 שם, ב, 56 (11 בפברואר 1915).

42 העיתון פרסם לדוגמה את ההוראות החדשות לשימוש בשטרות בנק אפ"ק. ראו: שם, ב, 59 (11 במרס 1915).

43 השקפה, א' בטבת תרס"ח (6 בדצמבר 1907). על ועדת הרפורמה של עלי אכרם ראו: ד' קושניר, מושל הייתי בירושלים: העיר והמחוז בעיניו של עלי אכרם ביי, 1906-1908, 'ירושלים תשנ"ה', עמ' 125.

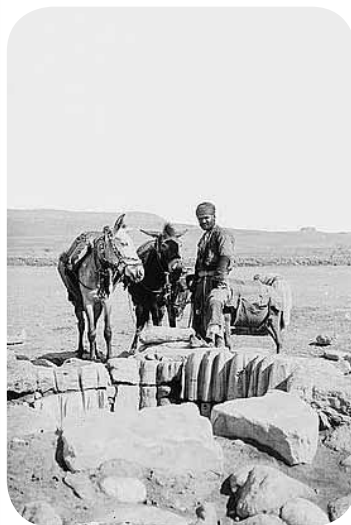
44 השקפה, כ"ד באדר ב' תרס"ח (27 במרס 1908).

45 שם, ב' בניסן תרס"ח (3 באפריל 1908).

46 קדסיי שריף, א, 22 (26 באוגוסט 1904).

47 השקפה, כ"ח בשבט תרס"ו (23 בפברואר 1906).

באר־שבע בתחריט מתוך ספרו של ה"ב טריסטרם (1882), ובתצלום מראשית המאה העשרים

הפרק. בגיליון אחד דיווח העיתון הרשמי על המלצותיהן של ארבע ועדות בנפת יפו. ועדת החינוך של הנפה דנה באי יכולתם של בתי הספר המקומיים לספק את צורכי האוכלוסייה הגדלה של העיר, והמליצה לפני המחוז לפתוח שניים-שלושה בתי ספר יסודיים נוספים ולהקצות את המשאבים הדרושים לכך. ועדה שהוקמה כדי לבדוק את צורכי הפיתוח בנפה מתחה ביקורת קשה על מצב ההיגיינה בבית המטבחים הקיים והמליצה לשלטונות לבנות בית מטבחים חדש במקום מתאים. ועדת 'בניין ערים' פנתה לעירייה בתביעה לטפל בדחיפות במצב התברואתי הקשה שנוצר בשכונת מגשיה עקב השיטפונות בעונת הגשמים. ועדה מיוחדת שחקרה את הירידה ביבולים בכפרי נפת יפו ייחסה את הדבר לניצול מופרז של האדמה ולמיעוט השימוש בדשנים, והמליצה ללמד את האיכרים שיטות עיבוד מתאימות. הוועדה הסבירה שהבעיה נובעת בחלקה משיטת הבעלות המשותפת על האדמות (משאע), ששללה מן האיכר את התמריץ להשביח את אדמתו, אך קבעה שכל שינוי בשיטת הבעלות חייב לבוא מן המרכז.⁴⁸

לסיקור רחב זכה דוח של ועדה מיוחדת שנשלחה לחקור את התנאים בבאר־שבע, עיר שנוסדה בשנת 1900 כמרכז של נפה חדשה בתחומי המחוז. בין השאר נועדו הנפה החדשה ומרכזה העירוני לפתור כמה מבעיותיה של האוכלוסייה הברווית ולקרבה לשלטון – יעד חשוב של המשטר החמיד. בד בבד נועדו השינויים הללו להדק את השליטה העות'מאנית באזור הנגב, שגבל בסיני המצרית, ועל כן היה למעשה אזור ספר. הוועדה בדקה את התנאים הגאוגרפיים והכלכליים של באר־שבע, העריכה

48 קרסיי שרף, א, 22 (26 באוגוסט 1904).

את הסיכויים לפיתוח והגישה המלצות. היא העניקה תשומת לב רבה לדרכי התחבורה בין העיר לסביבתה. בין השאר המליצה על שיפור הדרך בין באר-שבע לעזה, מאחר שבעזה נמצא נמל הייצוא ליכול השעורה של המחוז, וכן על השלמת הדרך בין באר-שבע, חברון וירושלים, בעיקר למטרות מנהליות. הרוח עסק גם בנושא האקלים ומצב הספקת המים באזור והמליץ על נטיעת עצים כאמצעי שעשויה להיות לו השפעה חיובית מאוד על האקלים, ועל הפירת בארות נוספות. ברוח ציון כי קיימים עדיין בשטח סימנים רבים המעידים שהאזור היה בזמנים קדומים מקום יישוב וציוויליזציה

מראה כללי של באר-שבע משנת 1911; התמונה צולמה מכיוון צריח המסגד דרומה

מפותחת.⁴⁹ ענייני באר-שבע המשיכו להעסיק את השלטונות גם לאחר פרסום הרוח. העיתון הרשמי דיווח באביב 1908 על שינויים מנהליים שננקטו ביזמת עלי אכרם ביי ועל ביקור שערך בנגב בהזדמנות זו. בין השאר נוסדו נפה חדשה בעוג'ה אלחפיר ותת-נפה חדשה במליחה, ומעמדה של באר-שבע עצמה הועלה, ומושלה, הקאימקאם, זכה לדרגת סגן המתצ'רף. בהתאם לשינויים אלה הוצאו מינויים לבעלי תפקידים חדשים. העיתון הרשמי תיאר בהרחבה את הרפורמות הללו וציטט במלואם את נאומו של המושל ואת תשובתם של השיח'ים הברווים.⁵⁰

הדיווחים שפורסמו בעיתון הרשמי בתקופת 'התורכים הצעירים' שיקפו את התמורות שהביא המשטר החדש ואת יעדיו – חירות פוליטית ואחדות לאומית. בין השאר הושם דגש על המוסדות הייצוגיים שהופעלו מחדש הן במרכז והן בפלכים. בהתאם לחוקי המשטר הפרובינציאלי משנת 1864 ומשנת 1867 הוקמו בפלכים, בצד המועצות המנהליות, גם מועצות כלליות (מג'לסי עמומי), שהיו אמורות להתכנס פעם בשנה בהשתתפות נציגים מכל מחוז ומחוז לשם דיון ברפורמות הדרושות בפלך. במשטרו האוטוריטרי של עבד אלחמיד לא כונסו המועצות הללו כלל, אולם הן הופעלו מחדש לאחר יישומה של החוקה, ובחוק המשטר הפרובינציאלי של 1913 אף הוענקו להן סמכויות מורחבות. גם בירושלים, אף שלא הייתה במעמד של פלך, קמה מועצה כללית כזו. נציגי הנפות השונות היו חברים

49 ש.ם.

50 השקפה, י"ד באייר תרס"ח (8 במאי 1908); כ"ה באייר תרס"ח (19 במאי 1908); כ"ח באייר תרס"ח (22 במאי 1908); חבצלת, כ"ד באייר תרס"ח (25 במאי 1908). שני העיתונים העבריים הביאו את נוסח נאומו של המושל במלואו.

בה, ויושב הראש שלה היה מושל המחוז.⁵¹ העיתון הרשמי פרסם כבר בראשית תקופת 'התורכים הצעירים' את הסעיפים בחוק הנוגעים למועצה הכללית,⁵² ואחרי שנבחרה לראשונה, ביוני 1913, דיווח באורח סדר – כמתחייב בחוק – על דיוניה והחלטותיה.⁵³ באחד הגיליונות, למשל, יש דיווח מלא על המושב החמישי והשישי של המועצה בשנת 1914, והדברים משקפים בוודאי את הנושאים הטיפוסיים שעמדו אז על סדר יומה. במושב החמישי נדונו נושאים כגון הדוח של הוועדה לעבודות ציבוריות, דוח על מוסדות הבריאות והאמצעים שננקטו כנגד מחלות מידבקות, בעיות פיתוח, תשובת בית הספר החקלאי ב'מקוה ישראל' על הבקשה לפתוח את שעריו לפני תלמידים מוסלמים ורכישת ציוד לסלילת כבישים. במושב השישי של המועצה הכללית דנו בצורך לסיים את סלילת הדרך בין יפו, חברון ובאר-שבע, בנטיעת עצים, במינוי מורים בבתי ספר ובהספקת חיטה לאזור הר הבית (חרם א-שריף) בירושלים. נדונה גם בקשת סיוע מעיריית חברון.⁵⁴ דיווח אחר מן המועצה נגע בנושאים של חינוך ועבודות ציבוריות. נדונה השאלה מדוע לא הוצאו כספים שהוקצו לתכניות פיתוח בתחומים אלה,⁵⁵ ומן הדיווחים עולה כי נציגי הנפות במועצה שימשו דוברים מובהקים של אזוריהם, העלו לפנייה את בעיותיהם המיוחדות והציעו הצעות לפתרון.⁵⁶

דיווחים על חדשות מקומיות רגילות הופיעו אך מעט בעיתון הרשמי, והיו אף הם קשורים בצורה זו או אחרת לפעולות הרשות. נראה למשל שחדשות על תאונות, שרפות וגנבות פורסמו על סמך מידע שנמסר מן המשטרה.⁵⁷ לאחר המהפכה דווח בהרחבה על התגובות בעיר ובמחוז על אירועים חשובים שהתרחשו בכירה. כך תוארו בעיתון החגיגות הגדולות שהתקיימו בירושלים ברוב עם לרגל פתיחת הפרלמנט באיסטנבול. העיר קושטה והוארה, נערך מסדר צבאי, תזמורות הנעימו בניגנתן לתושבים, באספה גדולה שכונסה בהשתתפות פקידים בכירים ונכבדים בני כל העדות, הושמעו נאומים פטריוטיים ונמצאים, והאמאם של גרוד חיל המצב נשא תפילה מיוחדת. בהקשר זה דווח גם על חילופי ברכות ואיחולים בין הבישוף הפרוטסטנטי פופהם בליית (Blyth) לראש עיריית ירושלים, פידאללה אלעלמי. בדיווח נוסף נמסר על מחזה פטריוטי שהעלו על הבמה קצינים עות'מאנים ביפו בחסותו של מושל המחוז, וצוין שכל ההכנסות מן המופע הועברו ל'ועדה לאחדות ולקדמה', הגוף שחולל את המהפכה; הקהל קיבל את ההצגה בהתלהבות ונשמעה דרישה להעלותה בשנית.⁵⁸ גם לחדשות מאזורים אחרים של האימפריה העות'מאנית ניתן מקום בעיתון הרשמי, אך הן פורסמו

51 H. Gerber, *Ottoman Rule in Jerusalem, 1890–1914*, Berlin 1985, pp. 136–142

52 קרסיי שריף, א, 217 (23 בפברואר 1909).

53 קוג'הבאשאוגלו ובירינג'י (לעיל, הערה 4), עמ' 103.

54 קרסיי שריף, ב, 59 (11 במרס 1915). הפרוטוקול של עשרים ואחת הישיבות הראשונות של המועצה הכללית פורסם על ידי הוועד הפועל למושבות יהודה והוכא בתמצית: העולם (אורסה), 18 ביוני 1914. הדיונים נסבו על עבודות ציבוריות, מיסוי, חינוך, בריאות הציבור וכיוצא באלה, ובין השאר אושר במועצה תקציבו של העיתון הרשמי.

55 קרסיי שריף, ב, 62 (25 במרס 1915).

56 כך לדוגמה הציע נציג עזה (כנראה בשל התפשטות התופעה של מכירת קרקעות לזרים) לאסור על בעלי קרקעות גדולים מכירת נכסים שתותיר בידיהם פחות מ־200 דונם ולהפוך את כל אדמות עזה לרכוש פרטי. ראו: העולם, 18 ביוני 1914. נציג מיפו הציע לפטור ממסים את חברות ההובלה בין יפו לירושלים. ראו: פלסטין, 3 בינואר 1914.

57 קרסיי שריף, א, 22 (26 באוגוסט 1904); השקפה, ד' בניסן תרס"ח (5 באפריל 1908).

58 קרסיי שריף, א, 210 (22 בדצמבר 1908).

בדרך כלל כאשר צפוי היה כי מסיבה זו או אחרת יעוררו עניין בזירה המקומית או כאשר נגעו לעניינים חשובים במיוחד. ידיעה אחת שנלקחה מן העיתון הרשמי של חלב, 'פראת', עסקה בהגעתו של מושל חלב החדש, עת'מאן כאזם ביי, ובקבלת הפנים שנערכה לו שם.⁵⁹ פרסום ידיעה זו מוסבר בכך שקודם למינויו למושל חלב היה כאזם ביי מושל ירושלים ואף יסד את העיתון הרשמי של המחוז. הופיעו גם דיווחים מאיסתנכול בנושאים כמו הצבת כוחות צבא לשמירה על קווי הטלגרף בחג'אז, הקמת בתי דין ממלכתיים (נזאמי) במעאן ובכרכ ופתיחת קו ספנות בין יפו ללוב.⁶⁰ כל הידיעות הללו נגעו כמובן לאזורים קרובים, אך בצדן הובאו מפעם לפעם חדשות מן הנעשה במרכז ובמדינה בכלל. העיתון דיווח לדוגמה על צעדים שנקט המשטר החדש של 'התורכים הצעירים' כדי להחזיר למשרותיהם פקידים שהוגלו בעבר וכדי להנהיג פתיחות בהסכרת השינויים בהוראות הממשלה לציבור. הוא גם העלה על נס הישגים והצלחות של הצבא העות'מאני, דוגמת מתקפה מוצלחת שלו נגד מורדים בתימן⁶¹ או מסע מהיר במיוחד שערכו חיילים עות'מאנים מעריה של מקדוניה לאיסתנכול.⁶² משפרצה מלחמת העולם הראשונה פורסמו בעיתון דיווחים מן החזיתות, בדרך כלל על ניצחונות של העות'מאנים ועל תבוסות של מעצמות ההסכמה, בריטניה, צרפת ורוסיה. העיתון דיווח על הישגים של העות'מאנים בחזיתות הדרדנלים ותעלת סואץ, על התקרמות כוחות המורדים הסנוסים בלוב, שחברו לעות'מאנים במאבקם באיטלקים, ועל נסיגות של הרוסים באזור הים השחור. כמו כן הופיעו בעיתון דיווחים על החזית האירופית ועל מרידות נגד יריבותיה של האימפריה, דוגמת המרידות בצרפת שפרצו באלג'יריה ובתוניסיה. גם במקרים אלה לוו הדיווחים בידיעות על התגובות בירושלים על האירועים – בעיר התקיימו הפגנות ואספות תמיכה בצבא העות'מאני, ונערכו תפילות להצלחות נוספות.⁶³

רק לעתים נדירות סוקרו בעיתון הרשמי אירועים בעולם שלא היו קשורים באימפריה העות'מאנית. דיווחים כאלה הופיעו בעיקר בתקופת הסלטאן עבד אלחמיד. האימפריה פיתחה אז אוריינטציה פאן-אסלאמית, מדינית ותרבותית, ועל כן היה עניין מיוחד במעמד האסלאם בעולם. העיתון הרשמי הביא פעם דברים שפורסמו ב'פראת' על התקרמותו של האסלאם ביפן והביע תקוותו שהארץ הזו תאמץ את האסלאם.⁶⁴ בידיעה אחרת סופר כי קיסר יפן הקים ועדה מיוחדת שתפקידה היה לבחון את כל הדתות והאמונות ולהחליט איזו מהן הנכונה ביותר.⁶⁵ העיתון גם ציטט פרסום בריטי על התפשטות האסלאם בבריטניה, בקנדה ובארצות-הברית, ובין השאר טען שהולך וגדל מספר האנשים בבריטניה הנמשכים לאסלאם ומוצאים בה דת התואמת את ערכיהם.⁶⁶

אך פרט לכך לא השתקף בעיתון הרשמי עניין רב בנעשה בעולם. בעיתוני התקופה באימפריה העות'מאנית באה לידי ביטוי התעניינות לא מבוטלת בעולם הרחב, והתפרסמו בהם – בגבולות

59 שם, א, 22 (26 באוגוסט 1904).

60 שם.

61 השקפה, ג' בכסלו תרס"ו (21 באוגוסט 1907).

62 קדסי- שריף, א, 217 (23 בפברואר 1909).

63 שם, ב, 56 (11 בפברואר 1915); ב, 59 (11 במרס 1915); ב, 62 (25 במרס 1915).

64 השקפה, י"ד בשבט תרס"ו (9 בפברואר 1906).

65 שם, כ"ט בסיון תרס"ו (22 ביוני 1906).

66 שם, ו' בתמוז תרס"ו (29 ביוני 1906).

שהציבה הצנזורה – ידיעות ורשימות רבות על אירועים, תגליות והמצאות. כל אלה נעדרו כמעט לחלוטין מ'קדסי' שריף, אולי מפני שעורכיו לא ראו צורך וחובה לכתוב על דברים מסוג זה, וגם מפני שתבניתו הייתה מוגבלת בהיקפה. אחת הידיעות הבודדות שהופיעו בעיתון, ושלא נגעו לא לאימפריה העות'מאנית ולא לעולם המוסלמי, הייתה ידיעה על ילד בן שש בארצות-הברית שהיה בריא בגופו ותקשר יפה עם סביבתו אך לא יכול היה לדבר עם הוריו על אף כל השתדלויותיהם. לדברי העיתון ההסבר שנמצא לתופעה מוזרה זו היה נתק זמני ששרר בין הוריו של הילד בעת הריונה של האם.⁶⁷ סיפורים פיקטיביים מסוג זה היו אמנם נפוצים בעיתונות הכללית, אולם היו נדירים ביותר בעיתונות רשמיים. מפתיע במקצת שבגיליונות העיתון הרשמי שנבדקו זהו הסיפור היחיד שנגע לעולם הרחב. מפעם לפעם פרסם 'קדסי' שריף מאמרים ורשימות בעלי אופי פובליציסטי. אלה לא היו חתומים בידי איש והביעו כמדומה את דעת המערכת. הדוגמאות שבידינו הן מתקופת 'התורכים הצעירים', אך לאור הידוע על תוכן העיתונות הרשמיים האחרים, אין לשלול את האפשרות שגם בתקופה החמידית הופיעו פרסומים כאלה. כל המאמרים והרשימות הללו עסקו בנושאים חברתיים או תרבותיים ונעדרו כל ממד פוליטי. תופעה זו הייתה אופיינית למשטר הצנזורה הקשוחה של הסלטאן עבד אלחמיד, אך נותרה בעינה בתקופה העוקבת של 'התורכים הצעירים', שגם בה הוגבל מאוד חופש העיתונות. המסר באותם מאמרים שהיה מקובל בעידן הרפורמות – הצורך להפיץ ידע וקדמה. מאמר אחד עסק בחשיבותו של החינוך לקדמה. אומות שאינן מייחסות חשיבות לחינוך, כך נכתב, הן מפגרות ואינן יכולות לשמר את זהותן ועצמאותן. בתי ספר הם מכשיר חיוני להפצת חינוך והשכלה, ועל כן על המועצה הכללית – כולל זו של ירושלים – לעשות למען פתיחת בתי ספר, לשכור עבורם מורים מוסמכים ולצייד אותם בציוד הדרוש. העיתון הודה שקשה לבצע משימה זו בהינף יד, אך קרא להתחיל בהכנות למימושה.⁶⁸ מאמר אחר עסק באורח כללי יותר בצורך לעבוד על פי תכנית ועל פי מטרה ספציפית. עיקרון זה, נאמר, יפה גם לפרטים וגם לאומות, ורק כך הצלחתם מובטחת. העיתון התלונן שבעוד האומות המתקדמות והמפותחות מנהלות את פעולותיהן על פי תכנית ומטרה, אין החברה העות'מאנית מתנהגת כך, ועל כן מעשיה אינם מניבים את התועלת המבוקשת. היא מצווה קודם כול לחנך ברוח זו את ילדיה.⁶⁹

העיתון הרשמי ליווה לא פעם את החדשות בהערות מטעמו. הוספת תגובות כמו ביטויי תמיכה, הזדהות, שמחה וכיוצא באלה הייתה מקובלת אז מאוד בדיווחים על חדשות. הדברים שהופיעו בעיתון הרשמי היו תמיד ספוגים ברוח של פטריוטיות ונאמנות למדינה ולמשטר. בתקופה החמידית השתקף יחס זה בביטויי השבח והנאמנות לסלטאן-הח'ליף, בעוד שבתקופת 'התורכים הצעירים' כווננו הדברים לאומה העות'מאנית ולמפלגה השלטת, ה'ועדה לאחדות ולקדמה'. נאומים פטריוטיים שהושמעו בהזדמנויות חגיגיות צוטטו או תומצתו בעיתון.⁷⁰ העיתון אזכר שמות אישים שהצטיינו במעשים

67 שם, א' בתמוז תרס"ח (30 ביוני 1908).

68 קדסי' שריף, ב, 56 (11 בפברואר 1915).

69 שם, ב, 59 (11 במרס 1915).

70 ראו למשל את תיאורי החגיגות בירושלים לרגל פתיחת הפרלמנט העות'מאני החדש: קדסי' שריף, א, 210 (22 בדצמבר 1908).

שהיו בהם ברכה ותועלת לקהילה או למדינה. כך למשל פורסמו בו שמות כל האנשים שתרמו לבניית מגדל השעון בירושלים, מפעלו הבולט של עלי אכרם ביי בתחום הבנייה הציבורית.⁷¹ במקרה

מגדל השעון בשער יפו בירושלים

אחד הובעו ברכה ותורה לבנקאי היהודי חיים ולירו על תרומת קרקע שנתן לטובת בית הספר 'רודת אלמעארף'.⁷² מעשי צדקה למיניהם זכו תמיד לשבחים, ועם חנוכת בית מחסה יהודי לעניים ולזקנים, העלה העיתון על נס את מתן הצדקה בקרב היהודים.⁷³ ידיעת השפה הרשמית, תורכית, זכתה גם היא להערכה. עורך העיתון, עבד א-סלאם אפנדי, נכח פעם בבחינה שנערכה בבית ספר יהודי, ובעקבות זאת הביע את שביעות רצונו מן ההתקדמות של התלמידים בלימודי התורכית וקבע שחובה לעשות עוד להנחלת השפה.⁷⁴ הפצת הלשון התורכית בקרב כלל האוכלוסייה כאמצעי לאחדות לאומית הייתה יעד מרכזי של המדינה כבר בתקופת עבד אלחמיד, אך הודגשה עוד יותר בתקופת 'התורכים הצעירים'.⁷⁵ המושלים והפקידים הבכירים זכו כמובן לתשבחות בעיתון על מעשים טובים ועל הישגים, וכן פורסמו ברכות ואיחולים לרגל מינויים והעלאות בדרגה בשורות ההנהגה והפקידות. במקרה

אחד פרסם העיתון שיר הלל שכתב נכבד לבנוני למושל ירושלים החדש מדחת ביי (כיהן בשנים 1915-1917).⁷⁶

בעיתונים הפרטיים במדינה נמתחה מזה זמן ביקורת קשה על העיתונים הרשמיים בפלכים. כבר בשנת 1868 תקף העיתון 'תרכי' את העיתונים הרשמיים על דבקותם בשמרנות, ועל כך שהם זוכים למימון כל הוצאותיהם מן המנהל המקומי או מדמי מינוי של הפקידים המחויבים להיות מנויים על

71 לרוגמה: השקפה, י"א באלול תרס"ז (21 באוגוסט 1907); כ' באלול תרס"ז (30 באוגוסט 1907).

72 שם, ט' בניסן תרס"ח (10 באפריל 1908).

73 שם, כ"ח באייר תרס"ח (29 במאי 1908).

74 שם, כ"ה בתשרי תרס"ו (24 באוקטובר 1905).

75 דוגמה אחת היא הוראה שיצאה ממשרד הפנים ופורסמה בעיתון הרשמי, ושנקבע בה כי פניות מן הציבור לפרלמנט חייבות להיות קצרות וכתובות בתורכית. ראו: קדסי-שריף, א, 217 (23 בפברואר 1909).

76 שם, ב, 56 (11 בפברואר 1915).

העיתון.⁷⁷ שנים רבות לאחר מכן, לאחר עלייתם של 'התורכים הצעירים' לשלטון, ולאחר שהחלו להופיע במחוז ירושלים עיתונים חדשים רבים, התעוררה הביקורת גם כאן. אחד הכותבים בעיתון 'אלקדס', שנוסד בירושלים בשנת 1908 בידי ג'ורג' חביב חנניא, ביקר את העיתון הרשמי על כך שהתערב בעניינים שלא נגעו לו והטעה את קוראיו, תוך שהוא שוכח שמטרתו העיקרית של עיתון רשמי היא למסור לציבור על תקנות וצווים של הממשלה. העיתון הרשמי גם הואשם בכך שנקט עמדות משלו כלפי אנשים וכלפי עניינים שונים בחיים הציבוריים.⁷⁸ בתגובה שנדפסה ב'קדס' שריף נאמר שהעיתון הרשמי מחויב מעצם תפקידו ליידע אנשים במעשי הממשלה, ואם אכן שיבח פקידים אלה או אחרים, עשה זאת לא בשל תכונותיהם האישיות אלא בזכות פעולותיהם המבורכות למען האומה והמדינה. העיתון טען שבכך הלך למעשה בעקבות תורותיהן והלכותיהן של כל האמונות הדתיות, שתמיד שיבחו את עושי הטוב והוכיחו את העוברים על מצוותיהן.⁷⁹ נראה שהביקורת של עיתונים פרטיים על העיתון הרשמי נבעה לא רק מהבדלים שבהשקפה, אלא גם מצרות עין, לנוכח קשיי המימון שלהם עצמם בעוד העיתון הרשמי זכה לתמיכה גדולה של הרשות.⁸⁰ לאחר חידוש הופעתו של העיתון הרשמי בשנת 1913 כתב 'אלקדס' שהפרסום החדש איננו שונה מקודמו, שגרסתו הערבית היא תרגום גרדא מן התורכית, ושיש בו טעויות דפוס רבות, וכל זאת אף שהעיתון מקבל הקצבות ענק ללא תקדים מאוצר המנהל המחוזי.⁸¹ בגיליון מאוחר יותר של 'אלקדס' נמתחה ביקורת על המועצה הכללית של המחוז על אישור ההקצבות הללו, והועלו בהקשר זה כמה טענות: המחוז אינו זקוק כלל לעיתון רשמי כיוון ש'אלקדס' עצמו מפרסם את הצווים והתקנות שהוא מוציא; 'אלקדס' תמך תמיד בממשלה ושירת בנאמנות את המדינה והאומה; הוצאותיו של העיתון הרשמי עלו אף שתבניתו צומצמה דווקא; ועל האזרחים מוטל עול כספי כבד ואין ביכולתם לתמוך גם בעיתון הרשמי. חובתו הפטריוטית של העיתונאי, טען העיתון, היא להזהיר את השלטונות בעניין זה.⁸² אף ששנים אחדות קודם לכן כתב 'אלקדס' שעל העיתון הרשמי להתרכז אך ורק בידיעות רשמיות, עתה, בשנת 1913, לא ראה כלל זכות קיום לעיתון. זאת ועוד, הוא תיאר את עצמו עתה כתומך בממשלה, בעוד שדומה כי בעבר ראה פגם בעמדתו זו של העיתון הרשמי כלפי המנהל ואנשיו.

77 אורסינוס (לעיל, הערה 6), עמ' 53.

78 אלקדס, 25 בדצמבר 1908, צוטט אצל: יהושע (לעיל, הערה 9), עמ' 37-38.

79 קדסי שריף, א, 210 (22 בדצמבר 1908), צוטט אצל: יהושע (שם), עמ' 38-39.

80 עם זאת העיתונים הרשמיים בפלכים טענו שהם נתקלים בקשיים פיננסיים עצומים עקב תפוצה מוגבלת, מכשולים בגביית תשלומי המנויים, היעדר פרסומות וכדומה. טענות אלו הובעו בתשובותיהם של העיתונים הללו על שאלות שהופנו אליהם בסקר שנערך מטעם מועצת המדינה בשנת 1909. ראו: קוג'הבאשאוגלו וברינג'י (לעיל, הערה 4), עמ' 107-108.

81 אלקדס, 19 בדצמבר 1913, צוטט אצל: יהושע (לעיל, הערה 9), עמ' 36.

82 אלקדס, 26 בדצמבר 1913, צוטט אצל: יהושע (שם), עמ' 36-37.

סיכום

על סמך הגיליונות הספורים של העיתון הרשמי שברשותנו ועל סמך המובאות ממנו בעיתונים אחרים, אי אפשר לצייר תמונה מקיפה ורצופה של אירועים והתפתחויות בירושלים ובמחוז בתקופה הנדונה. ניתן, לכל היותר, לשאוב מהם כמה פרטים משלימים על פעולות הממשל והמנהל, פרטים השופכים אור נוסף על מה שכבר ידוע. קשה גם ללמוד מתוך הגיליונות על עמדות ועל התייחסויות של בני התקופה לעולם שסביבם, אף כי מקריאה של הנדפס ושל האמור בין השורות אפשר ללמוד משהו על מה שהשלטונות רצו שהקוראים יאמצו ויטמיעו.

נראה שהעיתון הרשמי של ירושלים לא היה שונה בעיקרו – הן בצורה הן בתכנים – מעיתונים רשמיים שיצאו באותו זמן בפלכים אחרים של האימפריה העות'מאנית. הייתה לו תבנית דומה לזו של עיתונים אלה, הוא הופיע כמותם בלשון הרשמית ובלשון המקומית, וגם שיטת הפצתו היו דומות. לעיתונים הרשמיים המקומיים היו מטרות משותפות – בראש ובראשונה העברת מידע על פעולות הרשות. בעיתון הרשמי של ירושלים פורסמו, כמו בעיתונים רשמיים אחרים, הודעות רשמיות על מינויים, תקנות וצווים, דיווחים על פעולות הממשל ומעט מאמרים ורשימות בנושאים כלליים. עם זאת, היו ביניהם גם הבדלים. חלקם היו מפותחים מאחרים, אם בגודל, בתכיפות הפרסום ובתפוצה ואם בתוכן. היו שיצאו לא פעם אלא פעמיים בשבוע, הופצו באלפי עותקים ועסקו במגוון רחב יחסית של נושאים. הדבר היה תלוי במידה רבה בדרגת ההתפתחות של הפלך שבו יצא העיתון ובמעמד, ביזמה וביכולת של העורכים. כישוריו של אחמד מרחת, למשל, נראים כאחת הסיבות להצלחתם של 'טונה' ו'זורא'. נראה שהעיתון הירושלמי לא היה מן העיתונים המפותחים. אחרי הכול ירושלים לא הייתה במעמד של פלך אלא מחוז בלבד, וכמו כן חסר לעיתון עורך בדמותו ובדרגתו של מרחת. אמנם קשה להסיק מסקנות כוללניות ומוחלטות מן הגיליונות שברשותנו, אולם נראה שבהשוואה לעיתונים אחרים לא הקדיש 'קדס-י שריף' תשומת לב רבה לנעשה מחוץ לגבולות המחוז, וודאי לא לחדשות חוץ.⁸³ הוא העניק מקום מצומצם בלבד למאמרים, ושלא כבעיתונים אחרים, לא היו בו מכתבים למערכת. נושאים פוליטיים או דתיים לא נדונו כמובן בעיתון במרוצת כל התקופה, אך גם לא נדפסו בו רשימות על ההיסטוריה והתרבות המקומית מן הסוג שהופיעו בעיתונים של תימן ובגדאד למשל.⁸⁴

האם היה אפוא עיתונה הרשמי של ירושלים אחד מאותם פרסומים חסרי עמוד שדרה ונטולי השפעה שהושוו על ידי אחדים לשירי התשבחות והחנופה המסורתיים של 'משוררי חצר' המסתופפים בצל השלטון? נראה שהערכה כזאת תהיה גם היא קיצונית ומוגזמת, שכן אין היא מביאה בחשבון את המטרה הבסיסית של העיתונים הרשמיים. בתור עיתון רשמי לא נדרש 'קדס-י שריף' להיות ביטאון עצמאי המסוגל לעצב את תוכנו או לשמש שופר של דעת הקהל. גם לו היה מוכן להרחיב את מסגרת תכניו מעבר להודעות ולחדשות רשמיות, ספק אם אמנם יכול היה לעשות כן בנסיבות הצנזורה והיד

83 חדשות חוץ נאסרו על העיתון במפורש על ידי הצנזור: 'La Presse musulmane en Palestine' (לעיל, הערה 10), עמ' 570.

84 אורסינוס (לעיל, הערה 6), עמ' 112-114; הרצוג (לעיל, הערה 6), עמ' 60-61.

החזקה של השלטון ששררו אז. גם לעיתונים פרטיים הייתה זו משימה כמעט בלתי אפשרית. ובכל זאת גם אם אין בידינו עדויות מוצקות על השפעת העיתון על קוראיו, ניתן להניח, ולו על סמך עצם קיומו ועל פי מה שהתפרסם בו, שהייתה לו השפעה לא מבוטלת בכיוון של אימוץ המודרניות על ידי האוכלוסייה הערבית של הארץ, לפחות השכבה המשכילה שבה. למרות שקריאת עיתונים כבר הייתה רווחת בקרבה זה שנים רבות היו אלה עיתונים ממחוזות שכנים שמצאו דרכם ארצה. ה'קדסי' שריף' בנוסחו הערבי היה למעשה העיתון הערבי הראשון שהופיע בארץ והיה העיתון היחיד מסוג זה עד 1908. כיוון שהיו בו ידיעות וחדשות מן הנעשה במחוז ירושלים אין ספק שעורר עניין מיוחד אצל קוראיו במחוז, וכך תרם תרומה משמעותית להכרות טובה יותר של הציבור הזה עם מבנה השלטון, תפקידיו ופעולותיו. באופן זה לא יכול היה העיתון אלא לחזק את התודעה הפוליטית בקרב התושבים, ולהרחיב את חשיפתם לרעיונות ולערכים שעמדו בבסיסם של המוסדות החדשים. תרומתו להרחבת עולמם של בני הארץ ולהסתגלותם לעידן המודרני לא הייתה, אפוא, חסרת משמעות.